

De boekhandel van Algiers

Kaouther Adimi

De boekhandel van Algiers

Vertaald uit het Frans
door Manik Sarkar

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5622 3

© 2017 Éditions du Seuil

Voorwoord © Hakim Traïdia

© 2021 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Manik Sarkar

Oorspronkelijke titel *Nos Richesses*

Oorspronkelijke uitgever Éditions du Seuil

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Giovanni Esposito

Foto auteur © Hermance Triay

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voorwoord

De kaft van een boek is de deur naar een andere wereld. Binnen hand- en oogbereik. Een wereld geschapen door een creatieve geest; iemand die die wereld heeft bedacht, beleefd of gehoord en die het verhaal met eenvoudige, alledaagse woorden heeft opgebouwd in welluidende zinnen. Zoals een tuin met rijkgeschakeerde bloemen op de juiste wijze geplant, of een muziekstuk dat met welbekende noten een volledig originele en authentieke compositie wordt. Toch zal niets wat ik zeg een boek afdoende kunnen omschrijven. Zoals het boek dat de deur voor mij opende. Ik was een tienjarig Algerijns jongetje, geboren tijdens de Algerijnse Oorlog die zeven jaar duurde en vele Algerijnse en Franse levens gekost heeft.

Mijn eerste boek, dat veel indruk op me heeft gemaakt, vond ik op de vuilnisbelt van ons dorp. Het was een Franstalig boek, *Les Misérables* van Victor Hugo in een kinderboekenversie. Het was een beetje vies, maar het had nog een omslag en leek er verder goed uit te zien. De kaft had een prachtig ontwerp met een meisje met grote ogen, mager en verdrietig. Haar kleren waren gescheurd en ze hield een bezem vast. Dat beeld raakte me en maakte me droevig. Het was alsof ik dat meisje kende. Ik opende het boek, begon te bladeren en las met hoge stem: 'Het was een rustige en zonnige dag. De ijzeren gevangenispoort ging

open en liet een vermoeide man met een lange baard gaan. Je bent vrij, Jean Valjean.' Het verhaal van Jean Valjean, slachtoffer van een tragisch lot: negentien jaar vastgezet in de gevangenis van Toulon. Aanvankelijk vijf jaar, omdat hij een brood had gestolen om zijn gezin te eten te geven, en telkens verlengd vanwege vlucht pogingen.

Ik begreep niet alles, maar was direct gegrepen en nam het boek mee naar huis om verder te lezen. Na enkele bladzijden begon ik de personages voor me te zien en naarmate ik verder las, begon ik ook de stemmen te horen en kwam het decor tot leven. Ik leefde mee met sommige personages, terwijl andere me koud lieten. Ik hield niet van inspecteur Javert, en nog minder van Thénardier. Ik heb het boek verslonden en las tot diep in de nacht door. We hadden geen elektriciteit, dus de volgende dag had ik zwarte neusvleugels van de kaarswalm. Zodra ik wakker werd, las ik verder. Ik zat helemaal in het verhaal, ondanks de onderbrekingen. Want ik moest ook boodschappen doen voor mijn oma, of water halen, of eten. Maar zodra ik vrij was, dompelde ik me weer onder in het verhaal. Enkele dagen en nachten later had ik het uit. Min of meer, althans. Want er ontbrak een aantal pagina's, wat me enorm frustreerde. Alsof ik had gegraven naar een schat, maar alleen de sleutel vond en niet de kist! Ik wilde weten hoe het afliep met Jean Valjean. Toen ben ik gaan fantaseren over de afloop, over hoe het precies gegaan zou zijn. In mijn hoofd heb ik het ontbrekende hoofdstuk gereconstrueerd. En meermaals aangepast.

Ik vertelde het verhaal aan mijn oom. Ik vertelde het aan mijn vriendjes in het dorp. Maar ik vertelde niet dat ik het in een boek gelezen had. Ik beweerde dat ik het zelf verzonnen

had. Ik wilde mijn geheim niet prijsgeven. Tot ik op een dag mijn mond niet langer kon houden en het vertelde aan mijn vriend Sloughi (een soort windhond – hij had zijn naam te danken aan het feit dat hij zo mager was). Ik leende hem het boek omdat zijn oom de beheerder was van de feestzaal die ook fungeerde als theater en bioscoop. In ruil voor het boek mocht ik gratis naar de film.

Sloughi zou het boek teruggeven, maar deed dat niet. Telkens stelde hij het uit met een andere smoes. Tot hij opbiechtte dat hij het kwijt was. Ik heb het boek nooit meer gezien. Ik heb gehuild en was kwaad op hem. Gelukkig kende ik het verhaal uit mijn hoofd.

Later heb ik nog vele versies van *Les Misérables* gezien en ook gelezen. Toch bleef mijn eerste boek me bij, het boek dat ik gevonden had op een vuilnisbelt en waarvan ik het laatste hoofdstuk verzonnen had. Waarin Valjean Javert vermoordt. Of waarin Valjean bevriend raakt met Javert. En nog veel meer mogelijke eendes. Ik was gehecht aan dat boek. Elk boek heeft een ziel en een persoonlijkheid als een levend wezen, een dierbare, een vriend. Ik hield van dat boek.

Zoals ik ook hou van *De boekhandel van Algiers*. Om meerdere redenen, maar vooral vanwege Charlot, die me doet denken aan de held uit mijn jeugdjaren, degene die me inspireerde om te gaan doen wat ik nu doe, als acteur, producent en scenarist: Charlie Chaplin, die bij ons in Algerije net als in de rest van de Franstalige wereld bekend is onder het pseudoniem Charlot.

En vanwege het Algerije dat in dit boek beschreven wordt, een Algerije dat ik niet ken. Dat van Camus, Sénac, Amrouche,

Dib en Feraoun. Die ik alleen kende van hun afzonderlijke werk, maar me nooit samen had voorgesteld, onder één dak, dat van een boekhandel en uitgeverij. Een plek die is opgericht door Edmond Charlot. Een gepassioneerd, geëngageerd en betrokken man. In naam van het Boek. Het boek waardoor ik heb leren lezen, leren schrijven. Het boek dat werd vergeten, verscheurd, verwaarloosd en miskend. Dit boek, *De boekhandel van Algiers*, is een ode aan het Boek. Ik las het als ware het mijn eerste boek, dat ik meenam van de vuilnisbelt en een nieuw leven gaf. Want een boek leeft, en kan telkens weer nieuw leven ingeblazen worden. Het openslaan is al voldoende.

Hakim Traïdia

ps. Mijn eerste boek heb ik toch nog teruggevonden. In de feestzaal, die gesloopt werd voor de bouw van een parkeergarage.

Vanuit El Biar
Stroomafwaarts naar de haven
Over de weg van Télémy
Die roostert in de zon.
Rue Charras ruikt naar anisette.
In Les Vraies Richesses
Blader ik een boek door.

FRÉDÉRIC JACQUES TEMPLE,
Verre landschappen

Er komt een dag dat zelfs de stenen
zullen huilen vanwege het reusachtige
onrecht dat de mensen van dit land
wordt aangedaan...

JEAN SÉNAC,
Brief van een jonge Algerijnse
dichter aan al zijn broeders

Aan de bewoners van de rue Hamani

Algiers, 2017

Zodra u aankomt in Algiers moet u de steile straten nemen, eerst omhoog, dan omlaag. Dan bereikt u op de rue Didouche-Mourad, die talrijke stegen en honderden verhalen kruist, en een paar passen verder een brug die gedeeld wordt door zelfmoordenaars en verliefden.

Loop door naar beneden, weg van de cafés, bistro's, kledingwinkels en de groentemarkt; schiet op, loop door, blijf niet stilstaan, sla links af, glimlach naar de oude bloemist, leun een ogenblik tegen een honderdjarige palm, neger de politiemann die beweert dat dat verboden is, ren met de kinderen achter een puttertje aan en laat je overrompelen door het place de l'Émir-Abdelkader. Misschien loopt u de Milk Bar straal voorbij omdat de letters op de recent gerenoveerde gevel overdag moeilijk te zien zijn: het bijna witte blauw van de hemel en de verblindende zon maken ze haast onzichtbaar. Kijk naar de kinderen die het voetstuk van het beeld van emir Abdelkader beklimmen, die met al hun tanden poseren voor hun ouders die hen fotograferen en de foto's direct op sociale netwerken posten. Er zal een rokende man in een deuropening staan die de krant leest. Die moet u groeten, wissel een paar beleefdheden met hem uit voordat u verder loopt, en vergeet niet om ook even opzij te kijken: de zilveren zee fonkelt, de meeuwen krijzen, het eeuwi-

ge blauw is bijna wit. U moet de hemel volgen, de gebouwen van Haussmann vergeten en de Aéro-habitat voorbijgaan, die betonnen balk boven de stad.

U zult alleen zijn, want om te verdwalen en alles te zien moet je alleen zijn. In sommige steden is gezelschap een last, en dit is er zo een. Hier wandel je als in een koortsdroom, met je handen in je zakken en een droevig hart.

U zult door de straten omhooglopen, zware houten deuren openduwen die nooit op slot zijn, gaten in de muren strelen die zijn veroorzaakt door de kogels waarmee vakbondsleiders, kunstenaars, militairen, leraren, onbekenden en kinderen zijn afgemaakt. Al eeuwenlang komt de zon op boven de terrassen van Algiers, en al eeuwenlang plegen wij moorden op diezelfde terrassen.

Neem een ogenblik de tijd om bij de kashba op een stoepje te gaan zitten. Luister naar de jonge muzikanten die banjo spelen, denk aan de oude vrouwen achter de gesloten ramen, kijk naar de kinderen die zich vermaken met een kat zonder staart. Kijk ook naar het blauw boven de hoofden en bij uw voeten, het blauw van de hemel dat oplost in het blauw van de zee, een olieachtige vlek die zich tot in het oneindige uitstrekt. Het blauw dat ons niet meer opvalt, ondanks alle dichters die ons ervan willen overtuigen dat de hemel en de lucht een kleurenpalet zijn, ieder moment klaar om te pronken met roze, geel en zwart.

Vergeet dat deze wegen gedrenkt zijn in rood, dat dat rood nooit is weggewassen en dat onze voetstappen er iedere dag iets verder in wegzakken. Bij de dageraad, als de auto's nog geen bezit hebben genomen van de slagaders van de stad, kunnen we in de verte de bommen horen.

Maar u, u neemt toch de stegen die naar de zon leiden? Die zullen u uiteindelijk naar de rue Hamani leiden, de vroegere rue Charras. Zoek naar huisnummer 2 bis: het zal niet makkelijk te vinden zijn, omdat sommige nummers niet bestaan. U zult voor een opschrift op de winkelruit staan: EEN LEZEND MENS TELT VOOR TWEE. En ook voor een geschiedenis: een grote, die de wereld op zijn kop heeft gezet, maar ook die van een man, Edmond Charlot, die in 1935 op eenentwintigjarige leeftijd de leenboekhandel Les Vraies Richesses opende.

De ochtend van de laatste dag. De nacht heeft zich zorgelijk teruggetrokken. De lucht is dikker, de zon grijzer, de stad lelijker. De hemel is zwaargeladen met dikke wolken. De katten in de goot zijn op hun hoede, hun oren staan rechtop. De ochtend van een laatste dag, als van een dag van schaamte. De minder dapperen onder ons spoeden zich voort, doen alsof ze niets doorhebben. De ouders trekken hun nieuwsgierig treuzelende kroost mee aan de arm.

Eerst was het doodstil in de rue Hamani, de voormalige rue Charras. Zoveel rust is zeldzaam in een stad als Algiers, waar het altijd druk en lawaaiig is, die eeuwig trilt, klaagt, kreunt. En toen de mannen het rolluik voor de etalage van boekhandel Les Vraies Richesses lieten zakken, werd de stilte eindelijk doorbroken. O, het is al sinds de jaren negentig geen boekhandel meer, toen de Algerijnse overheid het overnam van mevrouw Charlot, de schoonzuster van de voormalige eigenaar. Het is gewoon een filiaal van de nationale bibliotheek van Algiers. Een naamloze plaats, waarvoor passanten zelden blijven stilstaan. Toch blijven we Les Vraies Richesses zeggen, zoals we de straat nog heel lang rue Charras bleven noemen in plaats van rue Hamani. Wij zijn de bewoners van deze straat, en ons geheugen is de som van al onze verhalen.

Tachtig jaar lang heeft de winkel standgehouden! schrijft een jonge, ijverige journalist die hier in allerijl naartoe is gestuurd, in een notitieboekje met zwarte kaft. Hij heeft de ogen van een vos, vinden we, en dat stelt ons niet gerust. De boekhandel verdient beter dan zo'n streberig knulletje. *Weinig mensen, trieste hemel, trieste stad, triest rolluik voor de boeken*, noteert hij ook nog, waarna hij zich herstelt en *trieste stad* doorstreept. Hij denkt na en zijn gezicht trekt bijna gepijnigd samen. Hij is nog maar net in dienst. Zijn vader, eigenaar van een groot plastic-bedrijf, heeft een deeltje gesloten met de hoofdredacteur: een baantje voor zijn zoon in ruil voor een paar advertentiebijlagen. Vanuit onze ramen houden we die ietwat onhandige journalist goed in de gaten. *Ingeklemd tussen een pizzeria en een kruidenier zit de voormalige boekhandel Les Vraies Richesses, waar bekende schrijvers kind aan huis waren*. Hij kauwt op zijn pen, krabbelt in de marge. *(Camus natuurlijk, maar wie zijn die anderen op de foto's die in de winkel hangen? Edmond Charlot, Jean Sénac, Jules Roy, Jean Amrouche, Himoud Brahim, Max-Pol Fouchet, Sauveur, Galliéro, Emmanuel Roblès... Geen idee. Uitzoeken)*. *Buiten, op het stoepje waar de jonge Albert Camus zijn manuscripten corrigeerde, is een plant neergezet. Niemand wil hem meenemen. Laatste overlevende (of laatste getuige?)*. *Deze boekhandel/bibliotheek werd perfect onderhouden: de mooie glazen gevel glimt met duizend lichtjes (check of glimmen met duizend lichtjes een cliché is)*. Hij zet er een punt achter en begint een nieuwe alinea. *Het ministerie van Cultuur wilde geen antwoord geven op onze vragen: waarom wordt een gemeentelijke bibliotheek overgedaan aan een particuliere koper? Kan het dan niemand wat schelen als we niet meer kunnen lezen, niet*

meer kunnen leren? EEN LEZEND MENS TELT VOOR TWEE staat in het Frans en het Arabisch op de winkelruit, en een mens die niet leest telt voor nul. Die laatste zin streept hij weer door, en hij vervolgt: In deze economische crisis meent de staat er goed aan te doen plaatsen zoals deze aan de hoogste bieder te verkopen. Jarenlang werd het oliegeld over de balk gesmeten en nu roepen de ministers: ‘Het is crisis’, ‘We hebben geen keus’, ‘Wat maakt het uit, mensen hebben brood nodig, geen boeken, dus laten we de bibliotheken en boekwinkels maar verkopen’. De staat verkanselt de cultuur en bouwt op iedere straathoek een moskee! Er was een tijd dat boeken zo kostbaar waren dat we ze met eerbied behandelden, dat we ze aan onze kinderen beloofden, aan onze geliefden schonken.

De journalist is tevreden met de opzet van zijn artikel en vertrekt met het zwarte boekje in de hand, de pen in zijn zak; hij heeft geen aandacht voor Abdallah, de bibliothecaris van Les Vraies Richesses, die wij de boekhandelaar noemen. Hij staat alleen op het trottoir van de rue Charras. Hij is bijna twee meter lang en is nog steeds een indrukwekkende verschijning, ook al loopt hij met een houten stok. Hij draagt een blauw overhemd en een grijze broek. Over zijn schouders ligt een vergeelde maar schone witte doek van dik Egyptisch katoen. Zijn gezicht is gerimpeld, zijn teint is bleek, zijn mond is dun. Hij zegt niets, staart alleen met zijn reusachtige, zwarte, doordringende ogen naar de grote etalageruit. Hij is een zwijgzame, trotse man, Abdallah: opgegroeid in Kabylië, in een tijd en een land waar je niet over gevoelens sprak. Maar als de journalist de tijd had genomen hem te interviewen, zou die oude man met zijn ernstige intonatie en geruststellende stem misschien

hebben verteld wat deze plaats voor hem betekent en waarom zijn hart vandaag breekt. O, 'mijn hart breekt' zou hij niet zeggen, hoor, daar zou hij andere woorden voor gebruiken. Hij zou ervoor kiezen zijn emoties met woede te kleuren en de witte doek die hij altijd bij zich heeft strak om zich heen trekken. Maar de journalist is al ver weg. Hij zit op zijn kantoor, ramt koortsachtig op zijn toetsenbord en fluit erbij. Hij beseft niet dat dat zijn collega's op de zenuwen werkt en dat ze elkaar veelbetekenend aankijken.

Rue Hamani, de voormalige rue Charras; het kost het grijze licht van de winterzon moeite de straat te verlichten. De handelaars nemen de tijd om hun winkels te openen, ze hebben geen haast. De lingerieboetiek, de kruidenier, het restaurant, de slagerij, de kapsalon, de pizzeria, het café... We begroeten Abdallah met een knik of een klopje op de arm. We weten wat hij doormaakt. Wie van ons hier heeft geen laatste dag meegeemaakt? De kinderen steken over, zonder oog voor de pas overgeschilderde zebrapaden, en trekken zich niets aan van het getoeter van de chauffeurs van de dikke Franse, Duitse en Japanse bakken. Een internationaal gezelschap. De middelbare scholieren hebben rugzakken met tags van hun vrienden; ze roken en flirten. De kleine jongetjes dragen tot aan de nek dichtgeknoopte blauwe bloesjes en de meisjes roze schortjes. Ze schreeuwen, praten door elkaar heen, lachen, fluisteren. Een schooljongen botst tegen Abdallah op, mompelt excuses en buigt zijn hoofd heel ver achterover om die grote man aan te kijken; dan rent hij naar zijn grote zus, die brult dat hij moet opschieten en anders een tik kan krijgen. 'Snotjongens!'

schreeuwt een vrouw met haastig bij elkaar gebonden haar op een groot hoofd. Gewapend met een bezem en een emmer chemisch ruikend grijs water schrobt ze het trottoir. Een van de kinderen steekt een middelvinger naar haar op. 'Wacht jij maar,' antwoordt ze, en bam, daar gooit ze het gore water naar zijn kop. Het kind probeert het te ontwijken, maar de onderkant van zijn beige broek is nat. Dreigend roept hij: 'Dat ga ik tegen mijn moeder zeggen!' Dan vlucht hij in de richting van de school. De straat is weer kalm, merkwaardig donker. De winkeliers kijken ongerust naar de lucht. Wij voelen ons slecht op ons gemak als de zon niet schijnt. 'Het wordt een strenge winter, die zal heel wat mensen meenemen,' voorspelt Moussa, de bedrijfsleider van de pizzeria naast Les Vraies Richesses. Hij staat in de hele wijk bekend om zijn vrijgevigheid en de moedervlek in de vorm van Afrika op zijn gezicht.

Abdallah leunt op zijn stok en denkt dat dit de eerste ochtend in twintig jaar is dat Moussa niet met een kopje zwarte koffie naar hem toe zal komen. Abdallah heeft hem altijd verboden Les Vraies Richesses te betreden met een consumptie, omdat hij er niet aan moet denken dat hij op de boeken zal morsen. Hij weet dat aan het einde van de dag een meisje boeken voor de komende week zal komen uitzoeken, vergezeld door haar moeder. Roze jurk, wit vest, lakschoenen, paardenstaart aan de zijkant. Ze zal voor een dichte deur komen te staan.

Vroeger zagen we Abdallah door het glanzend schone winkelraam, druk in de weer, vechtend tegen de rode mieren. Soms wachtten de jongelui uit de wijk tot hij een andere kant op keek om boeken te jatten en alles door elkaar te gooien. Hij liet ze

begaan, en tegen Moussa zei hij schouderophalend: ‘Ach, als we ze zo aan het lezen krijgen...’ Zijn vriend wist dat die jongeren de boeken doorverkochten op een markt in de buurt, maar dat durfde hij niet tegen Abdallah te zeggen.

In de wijk mogen we die oude, solitaire man wel. Wat we over hem weten? Niet hoe oud hij is. Dat weet hij zelf ook niet. Hij is ‘vermoedelijk geboren’. Toen Abdallah op de wereld kwam zat zijn vader in Frankrijk, waar hij als arbeider in een fabriek in het noorden werkte. Niemand deed aangifte van de geboorte. Sindsdien draagt de boekhandelaar papieren met zich mee waarop ‘vermoedelijke geboortedatum’ staat in plaats van een geboortedag. Zijn leeftijd is af te lezen aan zijn stok, aan zijn handen die harder trillen dan voorheen, aan de manier waarop hij zijn oren moet spitsen, aan zijn stem die luider is geworden.

Zijn vrouw is gestorven in de burgeroorlog van de jaren negentig, vlak voordat Abdallah naar de rue Hamani kwam. Waar? Wanneer? Niemand die het weet. Het is hier niet gebruikelijk iemand uit te horen over zijn vrouw, of ze nu levend is of dood, mooi of lelijk, geliefd of gehaat, gesluierd of niet. Voor zover we weten hebben ze één kind, een meisje dat met een Kabylïër is getrouwd.

Toen Abdallah in Les Vraies Richesses ging werken, hebben we de bibliotheek voor hem opgemeten: zeven meter breed en vier meter lang. Hij spreidde graag zijn armen uit en zei dan dat hij de muren bijna kon aanraken. Op de mezzanine, die je via een steile trap bereikt, heeft hij een oude matras neergelegd. Met twee warme dekens erbij, want hier is nooit ver-

warming geweest. Hij heeft ook een elektrisch kookplaatje aangeschaft, een piepkleine koelkast en een leeslampje. Zijn rituele wassingen deed hij op de wc van de boekhandel, waar hij ook zijn kleding waste.

Hiervoor werkte hij in een bijgebouw van het stadhuis, waar hij belast was met het stempelen van papieren. Er waren allerlei documenten die een stempel behoeften, het ging de hele dag door. Gelukkig werd hij gewaardeerd en namen de mensen de tijd om een praatje met hem te maken. In 1997, na het overlijden van zijn vrouw, werd hij op zijn verzoek in deze bibliotheek aangesteld en ontving hij een brief waarin werd toegezegd dat hij tot zijn pensioen niet meer zou worden overgeplaatst. En dat pensioen kwam. Maar ze waren hem hier vergeten. Niemand kwam hem vervangen. Omdat hij het niet kon opbrengen deze plaats aan zijn lot over te laten, en omdat hij geen plannen had en nergens naartoe kon bleef hij, zonder zich te beklagen of iemand in te lichten.

Dat is alles wat we over hem weten.

Toen, op een dag, kwam het eerste officiële schrijven dat hem op de hoogte bracht van de ophanden zijnde verkoop van de winkelruimte aan de rue Hamani 2 bis aan een industrieel, en daarmee van de sluiting van Les Vraies Richesses. Hij was zo naïef te denken dat hij de staatsambtenaren zou kunnen overtuigen van de noodzaak om deze plaats open te houden. Hij belde met het ministerie van Cultuur, maar niemand nam op. Het telefoonnummer was permanent in gesprek en een bericht achterlaten kon ook niet, want het antwoordapparaat was vol. Hij ging ernaartoe, en de portier lachte hem in het gezicht uit.

Bij de nationale bibliotheek werd lang naar hem geluisterd, waarna hij zonder een woord, zonder een toezegging naar de uitgang werd begeleid. Toen de nieuwe eigenaar van Les Vraies Richesses langskwam, vroeg Abdallah wat hij met de bibliotheek van plan was. ‘Helemaal leeghalen, die oude boekenkasten weghalen en de muren overschilderen, zodat een van mijn neefjes hier beignets kan verkopen. Alle soorten beignets die je kan bedenken: met suiker, met appel, met chocola. De universiteit is dichtbij, het marktpotentieel is aanzienlijk. Hopelijk mogen we u als een van de eerste klanten verwelkomen.’

Op het geschreeuw kwamen we aangerend, en we zagen de nieuwe eigenaar overeind krabbelen en zijn kostuum afkloppen. Abdallah zwaaide dreigend met zijn vuist en bulderde dat hij de boekhandel van Charlot niet liet slopen. De eigenaar hoonde: ‘Charlot? Charlatan bedoel je!’ Hij kwam niet meer terug, maar de brieven bleven binnenstromen om Abdallah eraan te herinneren dat hij binnenkort moest vertrekken. Hij liet ze lezen aan de jonge advocaten uit de buurt die tussen de middag naar Moussa’s restaurant kwamen om rechthoekige pizza’s te eten. Ze schudden het hoofd en legden een hand op de schouder van de bibliothecaris. ‘Tegen de staat kun je niks beginnen, dat weet jij zelf ook, El Hadj, en bovendien is dit geen boekhandel, maar gewoon een klein filiaal van de nationale bibliotheek. Je weet zelf ook dat hier niemand komt. Hoeveel mensen zijn er lid? Twee, drie, zoiets? Waarom zou je knokken voor zoiets kleins? Laat het toch, je bent al oud. Geef ze die piepkleine ruimte maar, je houdt ze toch niet tegen,’ zeiden ze. ‘Dus ze kunnen zomaar verkopen wat ze willen? Vandaag een boekwinkel, morgen een ziekenhuis? En ik moet gewoon mijn